

UOT 34.347

Səbinə ƏZİZOVA*Bakı Dövlət Universitetinin**Mülki proses və kommersiya hüququ kafedrasının**doktorantı, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru**e-mail: sabinaazizova1@gmail.com*DOI: <https://doi.org/10.62130/WTQJ1724>

NİKAHIN POZULMASI: MÜLKİ PROSESDƏ YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN HÜQUQLARININ TƏMİNATI

XÜLASƏ

Nikahların pozulması hər bir ölkənin demoqrafik göstəricilərini aşağı salan, həmçinin sosial gərginlik yaranan amillərdən biridir. Ailə-nikah münasibətlərinə xitam verildəndə ailədə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların olması bu prosesi mənəvi cəhətlə yanaşı, hüquqi cəhətdən də daha da mürəkkəbləşdirir. Məqalədə valideynlərin nikahı məhkəmə qaydasında pozulduqda Azərbaycan Respublikasının mülki-prosessual, ailə və digər qanunvericilik aktlarında yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsi (qeyri-əmlak) və əmlak hüquqlarının təmin edilməsi məsələləri tədqiq olunur.

***Açar sözlər:** mülki proses, nikahın pozulması, uşaq hüquqları, yetkinlik yaşına çatmayanlar, uşaqların saxlanması üçün aliment, əmlak hüquqları.*

Müasir zamanda pozulan nikahların bağlanan nikahlara münasibətdə mütləq və nisbi saylarının artması bir çox dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da baş verir. Nikah pozularkən ailədəki yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların hüquq və maraqlarının təmin edilməsi məhkəmə qarşısında qoyulan prioritet məsələdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və azadlıqları bir sıra beynəlxalq aktlarda əks olunub. Bunlara misal olaraq BMT-nin 10 dekabr 1948-ci il tarixli “Ümumdünya insan hüquqları” Bəyannaməsi, 16 dekabr 1966-cı il tarixli “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” və “İqtisadi, mədəni və sosial hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktlar, Avropa Şurasının 4 noyabr 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyası və ona əlavə olan 7 sayılı Protokolu, BMT-nin 20 noyabr 1989-cu il tarixli “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiya və s. göstərmək olar [4]. Ölkəmizdə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquq və maraqları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bəyan olunub

və bir sıra qanunvericilik aktları ilə tənzimlənilir. Bunların sırasında 19 may 1998-ci il tarixli “Uşaq hüquqları haqqında” Qanun, Ailə Məcəlləsi, Mülki Məcəllə, Mülki Prosesual Məcəllə və s. göstərə bilərik [4]. Qeyd edilən qanunvericilik aktlarının məhkəmədə tətbiqi sahəsində Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumlarının müvafiq qərarlarına verilən rəsmi şərhlər böyük nəzəri və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir [2, 3].

Azərbaycanda ümumi əmsal göstəricilərinə görə 2023-cü ildə hər 1000 nəfərə 5,3 sayda nikahın bağlanması, 2,1 sayda nikahın pozulması qeydə alınıb. Bundan 10 il əvvəlki (2013) göstəricilərə münasibətdə biz nikahların bağlanma sayının azalmasını (2013-cü ildə - 9,3) və boşanmaların artmasını (2013-cü ildə - 1,3) müşahidə edə bilərik. Ümumiyyətlə, məhz 2013-cü ildən başlayaraq əhalinin sayının artmasına baxmayaraq hər sonrakı illərdə bağlanan nikahların sayı azalmağa, boşanmalar isə artmağa doğru qeydə alınıb [5]. Mediada səslənən əksər fikirlərdən fərqli ola-

raq, biz düşünürük ki, bunu müasir zamanda insanların dəyişən həyat tərzini, ailə, tərbiyə və mədəni dəyərlərin aşağı düşməsi və s. səbəblərlə bağlamaq düzgün olmaz. Rəsmi statistika tarixi baxışdan bizə maraqlı rəqəmləri təqdim edir. Azərbaycanda hər 1000 nəfərə düşən nikahın pozulmasının ən yüksək göstəriciləri məhz sovet dövründə - XX əsrin 30-cu illərinin ortalarında qeydə alınmışdır. Belə ki, 1935-ci ildə hər 1000 nəfərə 10,5 nikah bağlanmış, 4,9 nikah pozulmuşdur. Müvafiq olaraq bu göstəricilər 1936-cı ildə 10,5 və 3,8 sayda, 1937-ci ildə isə 9,5 və 2,7 sayda olmuşdur [5]. Tarixdə ən az boşanmaların sayı 1942-1944-cü illərdə qeydə alınmışdır. Bunun da səbəbləri bəllidir.

Azərbaycan Respublikasının ailə qanunvericiliyinə əsasən (mad.16) nikahın pozulması iki formada nəzərdə tutulub: nikahın pozulması müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qeydə alınmaqla və məhkəmə baxışı qaydasında. Ailədə yetkinlik yaşına çatmayan uşağın olması nikahın pozulmasının yalnız məhkəmə qaydasında keçirilməsini şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən ədalət mühakiməsini yalnız məhkəmələr həyata keçirir [1]. Nikahın pozulmasına dair işlərə mülki məhkəmə icraatında mülki prosesual hüquq normalarına və prinsiplərinə əsaslanaraq baxılır [12, s.35].

Ümumilikdə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqları iki növə ayrılır: şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlar və əmlak hüquqları. Yetkinlik yaşına çatmayanların istər şəxsi (qeyri-əmlak), istərsə də əmlak hüquqlarının əsas təminatçısı kimi bilavasitə mülki prosesual hüququn normaları ilə tənzimlənən məhkəmə müdafiəsi çıxış edir. Yetkinlik yaşına çatmayanların müxtəlif hüquqi münasibətlərdə (ailə, əmək, mənzil, mülki və s.) əmlak hüquq və maraqlarının məhkəmə icraatında qorunmasının qaydası onların mülki prosesdə fəaliyyət qabiliyyətinin hansı səviyyədə olmasından asılıdır. Fikrimizcə, göstərilən məsələ hüquq elmində mövcud olan problemlərdən azad deyildir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlarına aiddir:

– uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ;

– uşağın öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ;

– uşağın müdafiə olunmaq hüququ;

– uşağın öz fikrini bildirmək hüququ;

– uşağın ad, ata adı, soyad daşımaq hüququ;

– uşağın vətəndaşlıq almaq hüququ.

Uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 49-cu maddəsi ilə tənzimlənir. Qeyd olunan hüquq uşaq hüquqlarının ən vacibi hesab olunur. Uşağın öz valideynləri ilə birgə yaşamaq hüququna heç kim (həmçinin dövlət orqanı) mane ola bilməz. Beynəlxalq normalara uyğun olaraq 14 yaşına qədər uşaqların yaşayış yeri kimi onların qanuni nümayəndələrinin yaşayış yeri təyin olunur. Təbii ki, 14 yaşına çatmış uşağın valideynləri ilə birgə yaşamaq hüququ saxlanılır.

Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 60.4-cü maddəsinə uyğun olaraq, valideynlər ayrı yaşadıqda uşaqların yaşayış yeri onların razılığı ilə həll edilir. Valideynlər arasında razılıq olmadıqda, məhkəmə mübahisəni uşaqların hüquq və mənafelərini, onların rəyini və sair halları (uşaqların qardaş və bacılarına, valideynlərdən hər birinə olan bağlılığı, valideynlərin əxlaqi və digər şəxsi keyfiyyətləri, uşağın yaşı, onun inkişafı və tərbiyəsi üçün şərait yaradılması) nəzərə almaqla həll edir [6].

Uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ geniş anlayış olaraq valideynlərlə birgə yaşamaq hüququndan başqa öz valideynlərini tanımaq hüququnu, valideynlərdən qayğı görmək hüququnu, öz valideynləri tərəfindən tərbiyə almaq hüququnu, uşağın maraqlarının qorunması və hərtərəfli inkişafı hüququnu, onun ləyaqətinə hörmət olunması hüququnu da əhatə edir.

Uşağın öz valideynləri və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 50-ci maddəsində təsbit olunub. Belə ki, uşağın hər iki valideynləri, babaları, nənələri, qardaşları, bacıları və başqa qohumları ilə ünsiyyətdə olmaq hüququ birbaşa uşağın ailədə yaşamaq və tərbiyə olunmaq hüququ ilə bağlıdır və ümumilikdə uşağın hərtərəfli tərbiyəsi və gələcək inkişafı üçün zəmin yaradır. “Başqa qohumlar” qismində uşağın hər iki tərəfdən olan daha uzaq qohumları ilə ünsiyyət hüququ

qu da məhkəmə qaydasında tanına bilinər. Uşağın bu və digər qohumla ünsiyyət məsələlərinin həlli hər bir ailədə mövcud olan konkret şəraitdən asılıdır və yalnız uşağın mənafeyi nəzərə alınmaqla həll olunmalıdır. Qohumlarla ünsiyyət formaları müxtəlif ola bilər: yazışma, şəxsi görüşlər, telefon və ya daha müasir vasitələrlə ünsiyyət. Adətən ünsiyyət formaları uşağın yaşından, yaşayış yerindən, valideynlər arasında münasibətlərdən asılı olaraq seçilir. Ər-arvad arasındakı nikah pozulduqda uşağın hər iki valideynlərlə ünsiyyətdə olmaq hüququ, hətta valideynlər ayrı yerlərdə, həmçinin müxtəlif dövlətlərdə yaşadıda da tanınır.

Valideynləri uşaqla ünsiyyətdə olmaq hüququndan məhrum etmə və təbii ki bunun əksi olaraq uşağı valideynlərlə ünsiyyətdə olmaq hüququndan məhrum etmə qanunla xüsusi hallarda müəyyən olunur: 1) məhkəmə qaydasında - valideynlik hüquqlarından məhrum etmə və ya valideynlik hüquqlarının məhdudlaşdırılması üzrə məhkəmə icraatında [6, mad.65 və 68, 2) inzibati qaydada — uşağın sağlamlığı və ya həyatı birbaşa təhlükədə olduqda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı uşağı valideynlərdən (onlardan birindən) və ya onu qəyyumluğa (himayəyə) götürmüş şəxslərdən təcili olaraq aldıqda [6, mad.72].

Məhkəmə qaydasında nikah pozularkən yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların gələcək taleyi ayrılan ər-arvadın hansının yanında tərbiyə olması, onların formalaşması ərəfəsində valideynlərdən hansının daha məqbul sayıla biləcək təsirə malik olmasını, uşaqların saxlanması üçün aliment tutulması və s. məsələləri həll etmək məqsədini güdür [11, s.173].

Azərbaycan Respublikasının “Uşaq hüquqları haqqında” Qanununun 12-ci maddəsində göstərilir ki, “uşaqların hüquqları və qanuni mənafevləri pozulduqda, o cümlədən valideynləri (onlardan biri) uşağın təhsili, tərbiyəsi üzrə vəzifələrini yerinə yetirmədikdə və ya valideynlik hüquqlarından sui-istifadə etdikdə uşaq öz hüquqlarını qorumaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına, 14 yaşına çatdıqda isə məhkəməyə müraciət etmək hüququna malikdir” [4].

Uşaq ailədə onun maraqlarına toxunan istənilən məsələnin həlli zamanı öz fikrini bildirə bilər.

Həmçinin o, məhkəmə istintaqı və inzibati araşdırmaların gedişində dinlənilmək hüququna malikdir. Uşaq valideynlərinə və digər ailə üzvlərinə onun maraqlarına toxunan istənilən məsələ üzrə öz fikirlərini sərbəst formada bildirə bilər. RF-nin ailə qanunvericiliyindən fərqli olaraq [13, s.25], Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 52-ci maddəsində birbaşa göstərilir ki, 10 yaşına çatmış uşağın fikri mütləq nəzərə alınmalıdır (onun maraqlarına zidd olan hallar istisna olunmaqla) və qanunla müəyyən olunmuş hallarda məhkəmə və ya qəyyumluq və himayə orqanı yalnız 10 yaşına çatmış uşağın razılığı ilə qərar qəbul edə bilər [6, mad.52]. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin təfsiri baxımından uşağın öz fikrini bildirmək hüququnun “10 yaş” həddi ilə mütləq sayılması, fikrimizcə, uşaq hüquqları üzrə beynəlxalq normalara tam cavab verir. Belə ki, beynəlxalq hüquqda uşağın öz fikrini bildirmək hüququ onun öz baxışlarını formalaşdırmağa qadir olan vaxtdan yaranır və bu da bizim qanunvericiliyimizdə müəyyən edilmiş “10 yaş” həddinə uyğun gəlir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il tarixli Qanunu ilə Ailə Məcəlləsinin 52-ci maddəsinə aşağıdakı norma əlavə edilmişdir: “habelə qərar qəbul edərkən 7 yaşına çatmış uşağın fikrini öyrənə və nəzərə ala bilər”. Hesab edirik ki, məhkəmədə nikah pozularkən uşağın öz fikrini bildirmək hüququnun 7 yaşından tanınması onun maraqlarını daha dolğun qorumağa hesablanıb.

BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının 12-ci maddəsinə görə, uşağın öz baxışlarını formalaşdırmağa qadir olan vaxtdan ona “toxunan hər hansı məhkəmə araşdırmasının və ya inzibati araşdırmanın gedişində ya bilavasitə, ya da nümayəndə və ya müvafiq orqan vasitəsilə, milli qanunvericiliyin prosessual normalarında nəzərdə tutulan qaydada dinlənilmək” imkanı verilir [4]. Milli qanunvericilikdə bu hüququn uşağın 7 yaşından tanınması təqdirəlayiqdir.

Maraqlıdır ki, müsəlman hüququna görə valideynlərin nikahı ləğv olunduqda 7 yaşa çatan qız uşaqlarının ana himayəsindən sonra atasına verilməsi mütləq olduğu halda, 7 yaşına çatan oğlan uşaqları seçim qarşısında qalırdılar: ana ilə qal-

maq və ya ata ilə yaşamaq [10, 17]. Beləliklə, BMT-nin Beynəlxalq Paktının 19-cu maddəsində, Avropa Konvensiyasının 10 maddəsində, MDB-nin “Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquq münasibətləri və hüquqi yardım haqqında” Konvensiyasının 11-ci maddəsində, BMT-nin Ümumdünya Bəyannaməsinin 18-ci maddəsində bəyan edilən uşağın öz fikrini bildirmək hüququ müsəlman hüququnda hələ VII əsrdə tanınırdı. Belə ki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi valideynlərin nikahı pozulduqda yalnız 7 yaşı tamam olmuş oğlan uşaqlarının öz fikrini bildirmək hüququ vardır.

Uşağın öz fikrini bildirmək hüququnun (yəni onun öz baxışlarını formalaşdırmağa qadir olan vaxtı) “10 yaş” həddilə ölçülməsi Azərbaycan Respublikasının ailə, mülki, mülki prosesual qanunvericiliklərinin bir sıra müddələrində əks olunur. Belə ki, ailə qanunvericiliyinə görə 10 yaşına çatmış uşağın adı və soyadı yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər (mad.54.4); uşaq 10 yaşına çatmışsa, ancaq onun razılığı ilə valideynlik hüquqları bərpa edilə bilər (mad.67.6); 10 yaşına çatmış uşaq övladlığa götürüldükdə, onun buna razılıq verməsi zəruridir (mad.124.5); övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın soyadı, ata adı, habelə öz adı yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilə bilər (mad.125.3); övladlığa götürülən 10 yaşına çatmış uşağın onu övladlığa götürənləri valideynləri kimi doğumun qeydi kitablarına yazılması üçün uşağın razılığı lazımdır (mad.127.2); övladlığa götürülmə ləğv olunduqda 10 yaşı tamam olmuş uşağın adı və soyadı onun öz razılığı ilə dəyişdirilə bilər (mad.134.11); 10 yaşı tamam olmuş uşaq yalnız öz razılığı alındıqdan sonra himayədar ailəyə verilə bilər (mad.145.3).

Yuxarıda göstərilən bütün hallarda qanunverici uşağın dəqiq yaş həddinə çatmasını müəyyən edir – 10 yaş, yəni bu yaşdan yetkinlik yaşına çatmayanın mülki-prosessual münasibətlərin iştirakçısı kimi öz fikrini bildirmək hüququ mütləq xarakter daşıyır. Məhkəmə valideynlər ayrı yaşadıqda uşaqların yaşayış yeri, uşaqdan ayrı yaşayan valideynin tələbi ilə uşağın verilməsi, uşağın yaxın qohumlarının onunla ünsiyyət məsələləri, valideynlik hüquqlarının bərpası haqqında mübahisələri uşağın rəyini nəzərə almaqla həll edir [6, mad. 60.4, 61.4, 67.5].

Beləliklə, uşağın öz fikrini bildirmək hüququ onun müəyyən inkişaf səviyyəsinə çatdıqda mübahisə predmeti olan və onun maraqlarına toxunan hadisələrə qiymət verməklə yaranır. Müəyyən yaşa çatdıqda uşaq istənilən məhkəmə baxışında öz fikrini bildirə bilər.

14 yaşına qədər yetkinlik yaşına çatmayanlar mülki prosesdə yalnız öz qanuni nümayəndələri vasitəsilə iştirak edə bilərlər [15, s.88], 14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar isə qismən (məhdud) fəaliyyət qabiliyyətli hesab olunurlar. Bununla belə, qanunla müəyyən edilən hallarda mülki, ailə, əmək və s. hüquqi münasibətlərdən irəli gələn işlərdə 14 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar müstəqil şəkildə öz maraqlarını müdafiə edə bilərlər, onların qanuni nümayəndələri isə prosesə dəvət oluna bilərlər [14, s.89].

BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyasının 7-ci maddəsində, Azərbaycan Respublikasının “Uşaq hüquqları haqqında” Qanununun 10-cu maddəsində göstərilir ki, “uşaq doğulduqdan sonra bu fakt dərhal qeydə alınır və doğulduğu andan ad və vətəndaşlıq əldə etmək hüququna malikdir” [4, s.18]. Hər bir uşağın ad, ata adı, soyad daşımaq və vətəndaşlıq hüququ doğulduqdan sonra yaranır. Ailə Məcəlləsinin 53.2-ci maddəsinə uyğun olaraq uşağa ad valideynlərin razılığı ilə verilir, ata adı isə atasının (və ya ata kimi rəsmi qeydə alınan şəxsin) adına görə verilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların əmlak hüquqlarının məhkəmə müdafiəsi onların şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları ilə müqayisədə hüquq elmində daha az tədqiq olunan mövzudur. Əmlak hüquqları sahəsində isə ən çox diqqət yetirilən ailə münasibətləri çərçivəsində yaranan problemlərdir [16, s.20].

Nə müvafiq beynəlxalq aktlarda, nə də dövlət-daxili hüquqda bu münasibətləri tənzimləyən xüsusi normalar yoxdur. Belə ki, yetərli sayda uşaqların şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqları üzrə müddəaları özündə cəmləşdirən BMT-nin “Uşaq hüquqları haqqında” Konvensiyası əmlak hüquqlarına aid məsələlərə yalnız qismən toxunur. Konvensiyanın 27-ci maddəsində qeyd olunur ki, hər bir uşağın fiziki, əqli, ruhi, mənəvi və sosial inkişafı üçün lazım olan həyat səviyyəsinə malik olmaq

hüququ var. Uşağın inkişafı üçün lazım olan həyat şəraitini valideyn(lər) və ya uşağı tərbiyə edən digər şəxslər öz qabiliyyətləri və maliyyə imkanları daxilində təmin etməyə görə əsas məsuliyyət daşıyırlar [4, 18].

Azərbaycan Respublikasının “Uşaq hüquqları haqqında” Qanununun 3-cü maddəsində ümumi olaraq qeyd edilir ki, “uşaqlar barəsində dövlət siyasəti hər bir uşağın zəruri maddi və məişət şəraitində böyüyüb tərbiyə olunmasının, mütərəqqi tələblər əsasında təhsil almasının, layiqli vətəndaş kimi formalaşmasının təmin edilməsinə yönəldilir”. Qanunun 19-cu maddəsində valideynlərin öhdəlikləri sırasında onların uşaqların maddi tələbatlarının təmin edilməsi əsas vəzifə sayılır. Bu Qanunda yetkinlik yaşına çatmayanların digər əmlak hüquqlarının müdafiəsi də əksini tapır: uşağın mənzil hüququ (mad.20), uşağın vərəsəlik və valideynlərinin əmlakı hesabına saxlanma hüququ (mad.21), uşağın yaşına, səhhətinə, ümumtəhsil və peşə hazırlığı səviyyəsinə uyğun olaraq əmək hüquqları (mad.24), uşaqların sosial yardımlar almaq hüququ (mad.29) [4].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sovet dövründən fərqli olaraq Azərbaycanda keçən əsrin son illərində aparılan hüquqi islahatların nəticəsində qəbul olunan qanunvericilik aktlarında bu və digər dərəcədə yetkinlik yaşına çatmayanların əmlak hüquqlarına dair müddəalar daxil edilmişdir. Məsələn, əvvəlki Ailə Məcəlləsində uşaqların əmlak hüquqlarını təmin edən normalar mövcud deyildi. Bu da onların əmlak hüquqlarının təmin olunmasında müəyyən çətinliklərə səbəb olurdu.

Beləliklə, beynəlxalq hüquqda yetkinlik yaşına çatmayanların əmlak hüquqları yalnız ümumi baxımdan tənzimlənir, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericilik bazasında yetkinlik yaşına çatmayanlar hüquq subyekti olaraq müəyyən əmlak hüquqlarına malikdirlər və bu hüquqlar müxtəlif səviyyələrdə tənzimlənir.

Ailə qanunvericiliyində yetkinlik yaşına çatmayanların əmlak hüquqları ümumi şəkildə 55-ci maddədə öz əksini tapıb. Bu maddənin dispozisiyası blanket quruluşdadır, onun bəzi müddəaları Azərbaycan Respublikasının mülki qanunvericiliyinə və başqa normativ aktlara istinad edir. Yetkinlik yaşına çatmayanlar öz valideynlərindən və

ailənin digər üzvlərindən (yəni, yetkinlik yaşına çatmış əmək qabiliyyəti olan qardaş və bacılardan, baba və nənələrdən) vəsait almaq hüququna malikdir, birlikdə yaşayan valideynlər və uşaqlar qarşılıqlı razılıq əsasında bir-birinin əmlakından istifadə edə bilər və ya həmin əmlaka sahiblik edə bilərlər [6].

Əmlak hüquqları bəzi hallarda ailə qanunvericiliyinin, digər hallarda isə mülki qanunvericiliyin normaları ilə müəyyən olunur. Məsələn, valideynlərin uşaqların saxlanması üçün vəsaitin (aliment) miqdarı və verilmə qaydası Ailə Məcəlləsinin V bölməsinin (Ailə üzvlərinin aliment öhdəlikləri) daxilində 13-cü fəsilə (Valideynlərin və uşaqların aliment öhdəlikləri) tənzimlənir [6, mad.55, 75-83].

Məhkəmə qaydasında uşağın saxlamasına alimentin tutulması iki müxtəlif üsulla nəzərdə tutulub: aliment tutulan tərəf hər hansı sahədə işləyirsə, bu zaman onun aylıq qazancının (gəlirinin) müəyyən hissəsi miqdarında və ya onun iş yeri yoxdursa və tərəflər razılığa gəlməyə, sabit pul məbləğində pul vəsaitinin tutulması yolu ilə. Qeyd edək ki, Azərbaycanda hər il alimentin minimum məbləği və ya miqdarı ölkə üzrə müəyyən olunan yaşayış minimumuna uyğun olaraq indeksləşdirilərək artırılır. Məsələn, 2025-ci il üçün yaşayış minimumunun məbləği uşaqlar üçün 246 manat müəyyən edilib.

Ailə münasibətlərində əmlak hüquqlarına dair ən əsas, eyni zamanda da ən mübahisəli məsələ “uşaqlar valideynlərinin, valideynlər də uşaqların əmlakına mülkiyyət hüququna malik deyillər” və “birlikdə yaşayan valideynlər və uşaqlar qarşılıqlı razılıq əsasında bir-birinin əmlakından istifadə edə bilər və ya həmin əmlaka sahiblik edə bilərlər” müddəalarıdır [6, mad.55.6]. İkinci müddədən məntiqlə belə bir nəticə gəlir ki, uşaqlar onlardan ayrı yaşayan valideynin əmlakından istifadə və ya əmlakına sahiblik edə bilməz. Bunun əksi olaraq, qanun uşaqların müxtəlif şəxsi (qeyri-əmlak) hüquqlarının tənziimi zamanı hər iki valideynin (həmçinin nikahı pozulan, ayrı yaşayan, uşaq nikahdan kənar münasibətlər nəticəsində anadan olan) tam bərabər hüquqlu olmasına istinad edir.

Bundan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, vali-

deynlər ayrı yaşadıqda uşaqların əmlak hüquqları məhdudlaşır və bu halda uşaq onunla birgə yaşamaayan valideynə münasibətdə avtomatik olaraq “keçmiş ailə üzvü” statusuna keçirilir. “Keçmiş ailə üzvü” statusunda olan uşaq isə valideynin əmlakından istifadə və ya əmlakına sahiblik hüququna malik deyil. Fikrimizcə, bu halda uşaqların əmlak hüquqları açıq diskriminasiyaya məruz qalır.

Ailə qanunvericiliyinə görə uşaqların müxtəlif pul vəsaitlərinə (aliment, pensiyalar, müavinətlər şəklində uşağa ödənilən məbləğ) mülkiyyət hüququ vardır. Bu vəsaitlər valideynlərin və ya onları əvəz edən şəxslərin (övladlığa götürənlər, qəyyumlar, himayəçilər) sərəncamına daxil olur, onlar tərəfindən uşaqların saxlanmasına, tərbiyəsinə və təhsilinə xərclənir. Uşaqların əmlak hüquqlarını qorumaq və bu hüquqlara səhlənkar valideyn tərəfindən sui-istifadə hərəkətlərinin (pul vəsaitlərini uşağa yox, başqa şəxsi işlərə xərclənməsi) qarşısını almaq məqsədilə məhkəmə uşağa görə aliment ödəyən valideynin tələbi ilə alimentin 50 faizdən çox olmayan məbləğini yetkinlik yaşına çatmayan uşağın adına açılmış bank hesabına köçürmək barədə qərar çıxara bilər. Məhkəmə tərəfindən bu barədə qərar yalnız uşaqların mənafeyini qorumaq məqsədilə verilə bilər. Bu tələblə aliment ödəyən valideyn çıxış etdiyi halda mülki prosesual qanunvericiliyə əsasən məsələ məhkəmə qərarının icrası və ya ödəmə üsulunun dəyişdirilməsi qaydalarına uyğun həll edilir.

Azərbaycan Respublikası Mənzil Məcəlləsinin 30.2-ci maddəsinə əsasən, mülkiyyətçinin ailə üzvləri həmin yaşayış sahəsindən onunla bərabər istifadə etmək hüququna malikdirlər, yəni yetkinlik yaşına çatmayan uşaq valideynin mülkiyyətçisi olduğu mənzildən istifadə etmək hüququna malikdir. Lakin göstərilən maddədə sonrakı cümlə yetkinlik yaşına çatmayanın valideynləri arasında nikah pozulduqda yaşadığı mənzilindən istifadə etmək hüququnu böyük şübhə altına qoyur. Belə ki, 30.4-cü maddədə qeyd olunur ki, yaşayış sahəsinin mülkiyyətçisi ilə ailə münasibətlərinə xitam verildikdə, keçmiş ailə üzvünün həmin yaşayış sahəsindən istifadə hüququ saxlanılmır [14]. Sual olunur: mənzilin mülkiyyətçisi olmayan valideynlə qaldıqda yetkinlik yaşına çatmayan

uşaq yaşayış evinin (mənzilin) mülkiyyətçisi olan valideyni üçün də “keçmiş ailə üzvü” sayılır?! Təəssüf ki, bu sual qanunverici tərəfindən tənzimlənməyib və məhkəmə təcrübəsində valideynlərin nikahı pozulduqda çox hallarda yetkinlik yaşına çatmayan övladların mənzil hüquqları təmin olunmur. Həmçinin qanun keçmiş ailə üzvünün (göründüyü kimi, bu kateqoriyaya doğma övladlar da daxil olunur) mənzil problemlərini bir qədər “yüngülləşdirmək” istəyir: “keçmiş ailə üzvünün göstərilən mülkiyyətçiyə məxsus olan yaşayış sahəsindən müəyyən müddətə istifadə hüququ məhkəmənin qərarı əsasında saxlanıla bilər” [17]. Lakin keçmiş ailə üzvünə mənzildən istifadə hüququnun müddətli olmaq şərti (başqa şərtləri nəzərə almasaq hələ) və ən əsası mənzil mülkiyyətçisinin istənilən vaxt öz hüququndan istifadə edib mənzili satması, faktiki olaraq keçmiş ailə üzvü hesab olunan yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəmə tərəfindən verilmiş mənzildən istifadə hüququnu ləğv edir. Bu da valideynlərinin nikahı pozulmuş yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların bu məsələdə tam hüquqsuzluğuna gətirib çıxarır.

Başqa bir mübahisəli məsələyə də diqqət vermək istərdik. Ailə qanunvericiliyinə görə hər iki valideyn uşaqları ilə ünsiyyət qurmaqda tam bərabər hüquqludur və bundan irəli gələrək mülki prosesdə valideynlərin hər ikisi də uşaqların hüquqlarını və maraqlarını təmsil edə bilər. Amma təcrübədə rast gəlinən bir hadisədir ki, uşağın hansısa bir hüququ və ya marağı məhz valideynin biri tərəfindən pozulur. Məhkəmədə nikah pozularkən tərəflər arasında yaranan fikir ayrılığı və uşağın hüquqlarının müdafiəsində valideynlərin eyni dərəcəli hüquqlara malik olması mülki prosesdə müdafiə məsələlərini çətinləşdirir. Təcrübədə buna daha çox nikahın pozulması prosesində rast gəlinir: valideynlərdən biri mülki icraatın obyektiv gedişində, sübutların toplanmasında maraqlı olmur və bu yetkinlik yaşına çatmayanın maraqlarını təmin etməyə çətinlik yaradır.

Nəticə olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

Nikahların sayının azaldığı və əksinə, boşanmaların sayının artdığı bir şəraitdə ailə-nikah münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin qarşısında duran ən aktual və vacib məsələlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və “Uşaq hüquqları haqqında” Qanuna əsaslanan yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi kompleks xarakter daşıyır və birbaşa ailə, mülki-prosessual, mülki, mənzil və s. qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik bazası əsasında yetkinlik yaşına çatmayanların müxtəlif hüquq və maraqlarının məhkəmə müdafiəsi beynəlxalq normalara tam cavab verir.

Məqalədə göstərilən statistik məlumatlardan aydın olur ki, bağlanan nikahların 40 faizdən çoxu sonrakı illərdə pozulur. Azərbaycanda bağlan-

mış nikahların davam etmə müddətinə görə ən çox sayda boşanmalar nikahın 10-19 illəri dövründə baş verir və boşananların əksəriyyəti 30-39 (kişilər) və 25-34 (qadınlar) yaş hədlərində olur [5]. Bu ailələrdə yetkinlik yaşına çatmayan uşaqların olması nikahın pozulmasının məhz məhkəmə qaydasında olan formasını şərtləndirir. Valideynlərin nikahı pozulduqda yetkinlik yaşına çatmayanların şəxsi (qeyri-əmlak) və əmlak hüquq və maraqlarının hərtərəfli təmin edilməsi məhkəmədə mülki prosesual normaların tətbiqi əsasında baş verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. URL: <https://e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin rəsmi saytı. URL: <https://supremecourt.gov.az/az/>
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin rəsmi saytı. URL: <https://supremecourt.gov.az/az/>
4. Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rəsmi saytı. URL: <https://www.e-qanun/>
5. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı. URL: <https://www.stat.gov.az/>
6. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46946>
7. Azərbaycan Respublikasının Mənzil Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2014, 140 s.
8. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46944>
9. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46945>
10. Cəfərli N., Rəsulov R. Müsəlman hüququnun əsasları. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 270 s.
11. Dəmirçiyeva M. Azərbaycan Respublikasının ailə hüququ. Dərslik. Bakı: Zərdabi Nəşr, 2023, 560 s.
12. Mövsümov M.A, Mülki prosesual hüquq. Dərslik. Bakı: Qanun, 2011, 416 s.
13. Гражданский Кодекс Р. М.: ЭКСМО, 2022, 688 с.
14. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (учебно-практический). Части первая, вторая, третья, четвертая / Под ред. С.А. Степанова. М.: Проспект, 2019, 1504 с.
15. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. Нечаева В.И. М.: Норма, 2018, 986 с.
16. Нечаева А.М. Судебная защита прав ребенка: Учебно-практическое пособие. М.: ЭКЗАМЕН, 2003, 126 с.
17. Садагдар М.И. Основы мусульманского права. М.: Ун-т дружбы народов, 1968, 159 с.
18. The United Nations Convention on the Rights of the Child, 1989. URL: [https://www. childrens-rights.ie/childrens-rights.../un-conventi](https://www.childrens-rights.ie/childrens-rights.../un-conventi)

Сабина АЗИЗОВА

РАСТОРЖЕНИЕ БРАКА: ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

РЕЗЮМЕ

Расторжения брака является одним из факторов, снижающих демографические показатели каждой страны, а также создающих определенную социальную напряженность в обществе. При прекращении брачно-семейных отношений наличие в семье несовершеннолетних детей усложняет этот процесс как с

моральной, так и с правовой стороны. Обеспечение прав и интересов несовершеннолетних детей является одним из приоритетных вопросов при расторжении брака в судебном порядке. В статье исследуются вопросы обеспечения прав несовершеннолетних в гражданско-процессуальном, семейном и в и др. законодательных актах Азербайджанской Республики при расторжении брака.

Ключевые слова: гражданский процесс, расторжение брака, права детей, несовершеннолетние, алименты на содержание детей, имущественные права.

Sabina AZIZOVA

DIVORCE: ENSURING THE RIGHTS OF MINORS IN CIVIL PROCEEDINGS

SUMMARY

Divorce is one of the factors that reduces the demographic indicators of each country, as well as creating certain social tensions in society. When dissolution of marriage and family relationship, the presence of minor children in the family complicates this process both morally and legally. Ensuring the rights and interests of minor children in the family is one of the priority issues when dissolving a marriage in court. The article examines the issues of ensuring the personal (non-property) and property rights of minors in civil procedural, family and other legislative acts of the Republic of Azerbaijan upon divorce of parents in court.

Key words: civil process, divorce, children's rights, minors, statement of claim, property rights.